

ฉันท และ คำฉันทในวรรณคดีไทย

๑.๑ ฉันท คืออะไร

เมื่อกล่าวคำว่า ฉันท คนโดยทั่วไปจะนึกถึงคำประพันธ์ร้อยกรองชนิดหนึ่งที่ไทยเรารับทั้งรูปแบบและชื่อมาจากภาษาบาลี และ/หรือสันสกฤต แต่แท้จริงแล้ว โดยรูปศัพท์ คำว่าฉันทนั้นยังมีความหมายอื่นที่น่าสนใจอีกหลายนัย พจนานุกรมภาษาสันสกฤต - อังกฤษ ของ 'เซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์' ให้ความหมายนามศัพท์ นุ่งสกฺลิ่งค ฉันทสุ (จากชาตุ ฉตุ หรือ ฉนฺตุ) ไว้เป็น ๕ นัย คือ

๑. ความปรารถนา ความจำนงใจ ความมั่นหมายอย่างแน่วแน (คำคุณศัพท์คือ ฉนฺตุ แปลว่า เป็นที่น่าพอใจ ยั่ววนใจ น่าสนใจ)
๒. เป็นชื่อเรียกมนต์ศักดิ์สิทธิ์ในอภรรพเวท เมื่อต้องการจะแยกเป็นต่างหากจาก อุกเวท สามเวท และ ยชฺฐเวท แต่ในบางแห่งก็ใช้เรียกบทสวดสรรเสริญใน อุกเวทด้วย สรุปแล้ว ความหมายกว้าง ๆ หมายถึงบทสวดสรรเสริญในคัมภีร์พระเวท นั้นเอง
๓. แบบ ^{กณฑ์} สัทศาสตร์ของคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทหนึ่ง ซึ่งถือกันว่า เดิมมีอยู่ ๓ หรือ ๘ ชนิด ภายหลังจึงมี วิจารณ์ เต็มเข้าเป็นชนิดที่ ๘ แยกเป็นคนละ ชนิดกับคยาศรี และ ตรีนิรุก
๔. ศาสตร์ว่าด้วยการกำหนด ^{รูปแบบ} สัทศาสตร์ของคำประพันธ์ ประเภท ร้อยกรอง
๕. เมื่อนำไปสนธิกับคำอื่นทั่วไป ยังอาจแปลได้กว้าง ๆ ว่า การร้อยกรอง พรรณนา เช่น วิชาฉันทสุ เป็นชื่อแบบวิธีการร้อยสร้อยไข่มุกแบบหนึ่ง

๑.๖ กำเนิดและวิวัฒนาการของฉันท

เมื่อกล่าวถึงฉันทในฐานะเป็นคำประพันธ์ร้อยกรอง ก็เห็นจะต้องยอมรับความจริงประการหนึ่งว่า ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่มีอายุเก่าแก่มาก เพราะมี登場มาแต่ยุคพระเวท อันเป็นยุคแรกที่เริ่มมีงานประพันธ์ในภาษาสันสกฤต และก็ได้มีการปรับปรุงฉันทลักษณะเรื่อยมาจนกระทั่งลงตัวในยุคแบบ *Classical ~~Style~~ ^{Age}* อาจเป็นด้วยเหตุที่มีอายุยาวนานนี้เอง กำเนิดของฉันทจึงกลายเป็นสิ่งลึกลับ ไม่มีหลักฐานใดยืนยัน นอกจากตำนานกำเนิดของโคลงซึ่งเป็นฉันทชนิดหนึ่ง ตามที่มีเล่าในรามายณะว่า ฉันทวาลมิกิ เกิดความสนใจที่ไต่เห็นนก ^{กระเรียน} ~~ศิว~~ ถูกนายพรานยิงตายจากคอกของมัน ถึงกับพลั้งปาก ~~ศิว~~ ^{สาป} นายพรานออกมาในทันทีนั้น แล้วจึงได้สังเกตตนเองว่า คำที่กล่าวมีจังหวะสูงต่ำหนักเบาสอดคล้องประสานกันไพเราะ เลยนำมาเป็นแบบใจประพันธ์เรื่องราวมาขณะนั้นเองให้แพร่หลายสืบไป

กำเนิดของฉันทจะเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้คิดแบบขึ้นเป็นคนแรกนั้น คงจะเป็นปัญหาที่สืบคนไต่กระ้างแจ่งกว่านั้นไม่ได้อีก แต่สิ่งที่น่าสนใจกว่านั้น คือ วิวัฒนาการของฉันทตั้งแต่แรกปรากฏจนลงรูปตายตัว ว่ามีลักษณะฉันทที่แต่งในสมัยพระเวท ยังไม่กำหนดตำแหน่งครุสทตายตัวนัก ถือเอาจำนวนพยางค์ครุสทในวรรค ในบาท เป็นสำคัญกว่า ~~นั้น~~ ^{อัน} ~~สำคัญ~~ ^{สำคัญ} ~~ได้แก่~~

^๑ นับจากหลังมีตำราไวยากรณ์ของปาณินแล้ว Maurice Winternitz แบ่งไว้ใน History of Indian Literature Vol. 1 ซึ่ง Mrs. Ketkar ถอดเป็นภาษาอังกฤษว่า วรรณคดีสันสกฤตมี ๓ ยุคใหญ่ ไทแก ยุคพระเวท ยุคมหากาพย์ และยุคแบบ ดังกล่าวแล้ว

^๒ Makhan Lal Sen, The Ramayana translated from the Original of Valmiki, A modern Version in English Prose. (3rd ed.; Culkutta: Oriental Publishing Co., n.d.) Vol. 1. Balakandam Chapter II The Birth of Poetry. p. 10 - 12.

กายศรี บทหนึ่งมี ๒๔ พยางค์ เรียงครุลงทุกาง ๆ แต่มักแบ่ง เป็น ๓
บาท บาทละ ๘ พยางค์

กฤต บทหนึ่งมี ๒๔ พยางค์ แบ่ง เป็น ๓ บาท บาทแรกและบาทสุดท้าย
มี ๘ พยางค์ บาทกลางมี ๑๒ พยางค์

อนุชฎ บทหนึ่งมี ๘ บาท บาทละ ๘ พยางค์ บาทแรกมีลักษณะเหมือน
บาทที่ ๓ บาทที่ ๒ เหมือนบาทที่ ๔

ทวิษฎ บทหนึ่งมี ๘ บาท บาทละ ๑๑ พยางค์ มีลักษณะเหมือนกัน
ทุกบาท

ชคตี บทหนึ่งมี ๘ บาท บาทละ ๑๒ พยางค์ ๒

วลา

ควันธุ์ยุดหนษ์ กฎเกณฑ์การแต่งฉันทวิธีลงรูป มีการแบ่งฉันทออกเป็น ๒ กลุ่ม
ตามลักษณะ คือ

๑. ออนุชฎ บทหนึ่งมี ๘ บาท บาทละ ๘ พยางค์ เรียงครุลงทุกาง ๆ แต่มักแบ่ง เป็น ๓
บาท บาทละ ๘ พยางค์ เรียงครุลงทุกาง ๆ แต่มักแบ่ง เป็น ๓ บาท บาทแรกและบาทสุดท้าย
มี ๘ พยางค์ บาทกลางมี ๑๒ พยางค์

๒. มาศรานนุท ถ้าวาลหุมिकाเพียงครึ่งหนึ่งของครุ คือลหุมिका ๑ มาศรา
และครุมिका ๒ มาศรา เมื่อแบ่งคณะจะแบ่งโดยจำนวนครุลงทุกาง ๆ แต่มักแบ่ง เป็น ๓ บาท บาทแรกและบาทสุดท้าย
มี ๘ พยางค์ บาทกลางมี ๑๒ พยางค์

ฉันทที่เป็นที่นิยมแต่งกันมากในยุคนั้น เป็นพวกออนุชฎ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งจำพวกโคลง ซึ่งเป็นแบบที่แปลงมาจาก ออนุชฎ ในยุคพระเวท กวีที่มีชื่อ
มีอาทิ กาลิหาส มาฆ ภารวี พิรุณ ก็แต่งคำประพันธ์ บทละคร และอื่น ๆ ด้วยโคลง

*ไทยเรียกว่า วรรค

๒ Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit Dictionary.

เป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อพิจารณาคุณศัพท์ของไทย ซึ่งรับแบบมาจากอินเดียโดยตรง กลับปรากฏขอนาสังเกศประการหนึ่งว่า หากได้รับความนิยมในการแต่งโคลงของอินเดียมากน้อย ฉันทที่นิยมแต่งกันในไทยคือ อกฤษจุนท์ ประเภทที่มี ๔ บาท และทุกบาทมีรูปครุหลุอย่างเดียวกันนั่นเอง ในมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีเล่มแรกที่ปรากฏหลักฐานยืนยันเวลาแต่ง และมีคำประพันธ์ประเภทฉันทปรากฏอยู่ ฉันทนั้น ๆ ก็เป็น อกฤษจุนท์ ประเภท ๔ บาท ที่กล่าวแลวนั้นเอง รูปแบบสัมผัสของมาลีฉันทในกัณฑ์หาพน แสดงว่ายังมี ๔ บาทเป็น ๑ บทอยู่ ต่างจากความนิยมในยุคหลัง เช่น ในอนิรุทธคำฉันท ซึ่งนิยมแยก ๒ บาทเป็น ๑ บท ในหมอนั้นที่มีบาทละ ๑๑ - ๑๔ และถือว่าบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่งในหมอนั้นที่มีจำนวนครุหลุเกิน ๑๔ ขึ้นไปแล้ว หลักการแบ่งบทแบบเดิม ยังคงอยู่แต่เพียงว่าไม่นิยมแต่งให้มีจำนวนบทเป็นคู่เท่านั้นเอง

๑.๓ ฉันทในวรรณคดีไทย

๑.๓.๑ ประวัติการแต่ง

คำประพันธ์ประเภทฉันทแพร่หลายเข้ามาในเมืองไทยแต่เมื่อใดไม่อาจจะระบุได้แน่ชัด แต่หาเชื่อว่าคงจะก่อนระยะสุโขทัยคืออยุธยาตอนต้น อันที่จริงประเทศอินเดียกับดินแดนที่เป็นอาณาจักรของประเทศไทยในยุคปัจจุบันนี้ คงได้มีการติดต่อกันในเชิงค้าขายมาแต่โบราณกาล ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ จากอินเดียมายังดินแดนไทยเป็นระยะ ๆ ยิ่งในระหว่างที่มีการเผยแพร่ศาสนาพุทธอย่างกว้างขวางในรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช และถัดจากนั้น วัฒนธรรมเชิงอักษรศาสตร์ก็ยิ่งแพร่หลายมายังดินแดนแถบอินโดจีนนี้มากยิ่งขึ้น ในรูปคัมภีร์ทางศาสนา ซึ่งบางเล่มคงร่อยกรอนขึ้นโดยใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทบางเป็นแน่ การรับวัฒนธรรมดังกล่าวมานี้ คงมีขึ้นตั้งแต่ก่อนที่ชนเผ่าไทยจะลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบนี้ด้วยซ้ำ และในระยะ

Arthur A. Macdonell. A Sanskrit Grammar for Students. (3rd ed.; Oxford Univ. Press, 1968), pp. 232 - 235.

แรกที่มาถึง ไทยเราก็เป็นฝ่ายที่รับเอาอารยธรรมของผู้ที่อยู่ในดินนี้มาก่อน คือ ขอม ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องเป็นอารยธรรมที่มีกระแสวัฒนธรรมของอินเดียประสมอยู่บางส่วนแล้ว เมื่อไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นไค้มันคง มีภาษาและตัวอักษรไทยเป็นเครื่องแยกแบบวัฒนธรรมไทยให้เป็นตัวของตัวเองต่างจากชนเผ่าอื่น เราก็ได้กลายเป็นผู้ติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้า และรับวัฒนธรรมจากอินเดีย และลังกาโดยตรง เห็นได้จากกรณีพิพจนารามคำแหงรับอุปถัมภ์พุทธศาสนา และเชื่ย "ปุศฺร" จากนครศรีธรรมราชขึ้นมาเป็นหัวหน้าฝ่ายสงฆ์ในกรุงสุโขทัย คำบรรยายในศิลาจารึกหลักที่ ๑ แสดงให้เห็นว่าเวลานั้นศาสนาพุทธไค้ลงหลักปักมั่นเป็นที่เชื่อถืออย่างกว้างขวางแล้ว แน่แน่นอนว่าจะต้องมีคัมภีร์สำหรับสอนศาสนาอย่างเป็นแบบแผน พอที่จะใช้เรียนและสอนกันได้ ในระหว่างนั้น ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าลิไท ก็ปรากฏว่า ไค้รภูมิพระร่วงซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ก็รวบรวมขึ้นจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไมค้ค่ากว่า ๓๐ ฉบับ ที่มีอยู่ในเวลานั้น ซึ่งคงจะมีทั้งที่เป็นคำประพันธ์แบบร้อยแก้วและร้อยกรอง หรือพูดอีกนัยหนึ่ง ที่แต่งควยคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ปนประสมอยู่ควย การคิคคอกกับอินเดียและลังกาควยจุดประสงค์ทางศาสนานี้คงมีอยู่เรื่อย ๆ ตลอดสมัยกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงอยุธยาตอนต้น ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็มีการส่งคณะทูตไปสืบศาสนา และก็ในรัชกาลนี้เองที่วัฒนธรรมทางอักษรศาสตร์ในแง่การประพันธ์ซึ่งไทยเรารับสะสมไวค้ตลอดระยะเวลายาวนาน ไค้ปรากฏรูปชัดเจน เป็นฉันทน์แบบต่าง ๆ ในมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีเรื่องแรกในสมัยอยุธยา ที่มีหลักฐานกำหนดเวลาแต่งแน่นอนพอเชื่อถือได้ เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไค้ว่า ระยะเวลาแรกคนไทยที่เข้ามาอยู่ในแถบคาบสมุทรมนี้ คงใช้เวลาส่วนใหญ่สำหรับปรับตัวเข้ากับสถานที่ คอสูเพื่อคงชีวิตและดำรงเผ่าพันธุ์ของตนไว้ต่อไป เมื่อตั้งตัวไค้ในรัชกาลพอขุนศรีอินทราทิตย์ และพอขุนรามคำแหง ก็ยังต้องใช้เวลามากในการจึกรูปสังคัม คูลทุกขุสขุทั่วไปของประชาชน จะมีวรรณคดีปรากฏขึ้นบ้าง เช่น ศิลาจารึก ก็เห็นไค้ชัดว่า ~~เป็นวรรณคดี~~ ใค้ร่างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่จะบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แบบแผนวัฒนธรรม และการปกครองไวค้มากกว่าเพื่อความบันเทิงใจ ไค้รภูมิพระร่วงก็เช่นเดียวกัน อนึ่ง ในระยะไค้เดียวก็ไค้ที่ไทย

๑. พ.ศ ๒๐๐๕ - ไม่รอไค้พระเชษฐภคินีเสด็จไปมณฑลพระเวียงค้ดลึงก

กลุ่มหนึ่งตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นทางเหนือ อีกกลุ่มหนึ่งก็ตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้นทางใต้ มีความเจริญไล่หลังสุโขทัยขึ้นมาอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งเกิดการแข่งขัน แข่งชิง ความสำคัญและความเป็นใหญ่ระหว่างกันขึ้น (เมื่อพุทธศาสนาไคลงรากฐานเป็นศาสนาหลักของคนไทยแล้ว ในรัชกาลพระเจ้าลิไท ไคทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง โดยรวบรวมจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาถึง ๓๐ คัมภีร์ ก็คงจะไคทรงพบคาถาซึ่งแต่งด้วย คำประพันธ์ประเภทเป็นอันมาก) การที่ไม่มีผลงานแบบฉันทภาษาไทยปรากฏใน ระหว่งนั้น อาจเป็นควยสาเหตุสองประการ ประการหนึ่งเพราะเป็นช่วงที่กรุงสุโขทัย กำลังอ่อนแออง ต้องคอยทำศึกกับอยุธยาซึ่งเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ ไม่มีเวลาว่างพอ ที่จะสร้างงานวรรณกรรมใด ๆ ยิ่งเป็นงานที่จะคงริเริ่ม นำรูปแบบฉันทลักษณ์ของ ภาษาอื่นมาคัดแปลงใช้ให้เข้ากับภาษาไทยควยแล้ว ก็คงจะยิ่งไกลจากความรู้สึก จำเป็นออกไปอีก อีกประการหนึ่ง แม้วาจะไคมีผู้ทดลองแต่งอยู่แล้วในสมัยนั้น ความ ขุงยากทางการเมือง ไคแก่การแย่งอำนาจระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา และระหว่าง กษัตริย์ผู้ครองอยุธยาด้วยกัน จากหลังรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนกระทั่งถึง รัชกาลเจ้าสามพระยา (สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒) ก็อาจส่งผลสะท้อนทำให้วรรณกรรม ที่นิพนธ์ขึ้นในระยะนั้นกระจัดกระจายหายสูญไปไคโดยง่ายที่สุด

ผู้เขียนกำหนดระยะเวลาเริ่มต้นของฉันทไทยไว้ในระยะคังกล่าวข้างคั้นนั้น ก็ควย เหตุที่ว่ามิขอเท็จจริงอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ถึงมีจารึกลงในพงศาวดารว่า ในรัชกาล สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ไคทรงโปรคใหม่แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นจนสำเร็จบริบูรณ์ ก็ในมหาชาติคำหลวงนี้เอง แม้วาจะสูญหายไปถึง ๖ กัศ แต่กัศที่เหลืออยู่กัศหนึ่ง คือ มหาพน นั้นก็ประกอบควยคำประพันธ์ประเภทฉันท ๑๕ และฉันท ๑๘ และอื่น ๆ เช่น กาพย์ ควยอยู่แล้ว ซอนแสดงให้เห็นวา ฉันทนั้นคงจะมิไคเริ่มแต่งขึ้นในสมัยนั้น เองเป็นแน่ เพราะถาเป็นฉันททดลอง ก็คงไม่นำมารวมไว้ในงานนิพนธ์ที่ถือว่าสำคัญ เยี่ยมยิ่งถึงเพียงนี้ควย

นอกจากนั้นยังมีวรรณกรรมคำฉันทอีกเล่มหนึ่ง ที่เมื่อคูกจากภาษา ส่วนวนโวหาร และแบบฉันทลักษณ์แล้ว น่าจะแต่งขึ้นก่อนหนามมหาชาติคำหลวง คือ นิราศสี่คา หรือที่

จินคามณีนำไปเป็นตัวอย่างแบบฉันท และเรียกว่า พระยศราชาพิลาป ภาษาสำนวน
เก่าถึงขั้นสมัยอยุธยาตอนต้น และใช้แบบฉันทแปลก ๆ หลายชนิดที่ไม่ปรากฏมีใช้ใน
วรรณกรรมฉันทเรื่องอื่นในสมัยต่อ ๆ มา น่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในระยะทดลอง
เรื่องหนึ่งก็ได้

ระยะเวลาจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มาจนถึงสมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช เป็นระยะยาวนาน แม้จะมีช่วงสงครามกับพม่าเข้ามาแทรก
ก็ยังมีช่วงสงบ ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - ๒๐๙๒) ซึ่งน่าจะ
เป็นโอกาสให้กวีได้ปรับปรุงแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทของไทยให้สมบูรณ์งดงามได้
ถึงนั้นเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกจากจะมีคำร่าการแต่ง
ฉันทของไทยขึ้นเป็นฉบับแรก คือ จินคามณี ก็ยังปรากฏมีวรรณกรรมคำฉันทกลุ่มหนึ่งที่
ไม่ปรากฏเวลาแต่งแน่นอน ตกทอดจากสมัยนี้มาจนกระทั่งปัจจุบัน และเรื่องหนึ่งใน
กลุ่มที่กล่าวนี้เอง ที่โคคายกของจากวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ว่าเป็นยอดของวรรณกรรมคำฉันท เรื่องนั้นคือ สมุทรโฆษคำฉันท

อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าหลังจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มาจนตลอด
ยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีวรรณกรรมคำฉันทเหลือมาจากสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ เพียงเรื่องเดียว คือ ปุณโณวาทคำฉันท ซึ่งรูปแบบฉันทลักษณะก็อยู่ในขอบเขต
ที่มีวางไว้ในจินคามณีนั่นเอง จินคามณีเป็นคำร่าการแต่งฉันทที่มีอิทธิพลต่อกวีผู้แต่งฉันท
เรื่อยมาตลอดสมัยกรุงธนบุรี เมื่อหลวงสรวิชิต (หน) แต่งอิเหนาคำฉันท จนกระทั่ง
ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อกรมสมเด็จพระ
พระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแต่งกฤษณาสอนน้องคำฉันท และ สมุทรโฆษคำฉันทภาคปลาย
กับสรรพสิทธิคำฉันท

หลังจากกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแต่งคำร่าฉันทมาทราฟฤทธิ และ
วรรณคดี ขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๔๕ เป็นผลงานฉันทชิ้นสุดท้ายแล้ว การแต่งฉันทของไทย
ซึ่งลงรูปจากจินคามณีมาแล้วครั้งหนึ่ง ก็ยังเพิ่มกฎเกณฑ์มากยิ่งขึ้นอีก โดยเฉพาะใน
เรื่องรูปเขียนหรือตัวสะกด กวีในสมัยต่อจากนั้นก็เคร่งตอกกฎเกณฑ์การประพันธ์

๑ กรมศิลปากร ใช้คำว่า "กลอนฉันท"

ตามแบบมาก และกฎเกณฑ์ซึ่งถ่ายมาจากคนเค้าเดิมในภาษาสันสกฤต/บาลี นั้นก็กลายเป็นเครื่องจำกัดหรือกีดกันจินตนาการของกวีไป มากกว่าที่จะเป็นเครื่องมือ เพราะกวีต้องถูกกฎบังคับให้ใช้ศัพท์ยากและเกาเกินสมัย ไม่เป็นธรรมชาติ "วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยหลังจากตำราฉันท์มาตราพฤติ วรรณพฤติ มาจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีมาก ก็เป็นที่นิยมน้อยเรื่อง และนิยมแต่งและอ่านอยู่ในวงแคบ เฉพาะผู้มีการศึกษาสูง ไม่เผยแพร่สำหรับคนทั่วไป เท่ากับฉันท์ในสมัยแรก ๆ ซึ่งเชื่อว่าใช้ประกอบมหรสพ เช่น อนิรุทธคำฉันท์ และ สมุทรโฆษคำฉันท์ ค่ายข้า

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่การแต่งฉันท์ยังเฟื่องฟูอยู่เป็นสมัยสุดท้าย ผลงานที่เด่นโดดเด่นโดยพระมหากษัตริย์ ^{พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว} พระราชทานให้เรื่อง มีพระราชนิพนธ์ และ พระนลคำฉันท์ ของ น.ม.ส. หลังจากนั้นยังมีผลงานที่อยู่ในระดับก็พอให้อีกบ้าง เช่น อิสรราชคำฉันท์ ของ ^{พระยา}ศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) และ สามัคคีเภทคำฉันท์ ของ นายชิต บุรทัต เป็นต้น แต่ความนิยมในการแต่งฉันท์ก็เสื่อมถอยลงอย่างรวดเร็ว จนกล่าวได้ว่า หลังจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ไม่มี ^{ผู้เขียน}ผู้แต่งฉันท์เป็นเรื่องราวขนาดยาวอีก ^{มี}คงมีแต่การแต่งฉันท์เป็นบทอาเศียรพาทสั้น ๆ เป็นส่วนใหญ่ ที่นอกเหนือจากนั้นก็จะมีแต่คำฉันท์คุณวิสัยวงกลมข้างส่วนวนใหม่ ซึ่ง คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กิจกุล ณ อยุธยา แต่งขึ้นเพื่อสมโภชข้างเผือกที่ไคมาในรัชกาลปัจจุบันนี้เท่านั้น ที่ได้รับความยกย่องแพร่หลาย

๑.๓.๒ ประเภท และยุคสมัยของฉันท์

วรรณกรรมคำฉันท์ตั้งแต่แรกมีมาจนกระทั่งปัจจุบัน อาจแบ่งเป็นประเภทตามจุดประสงค์ได้ดังนี้

- ก. คำฉันท์ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในพิธีทางการ เฉพาะโอกาส ได้แก่
  - ๑) คำฉันท์คุณวิสัยวงกลมข้างมีมาแต่สมัยอยุธยาจนปัจจุบัน
  - ๒) ฉันท์บทอาเศียรพาท สกฤติต่าง ๆ เพิ่งจะเริ่มมีในสมัยหลัง

เมื่อความนิยมแต่งและอ่านฉันท์เสื่อมลงแล้ว (ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาจนปัจจุบัน)

ข. คำฉันท์ที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง เป็นบทมหรสพตามตำนาน หรือเพื่ออ่าน แฝงย่อยเป็น

๑) นิทานคำฉันท์ทั้งเรื่อง ไค้แก่ เลือโคคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์ ในสมัยอยุธยา ซึ่งมีตำนานมาว่าแต่งขึ้นสำหรับเล่นหนัง (แต่ดูตามลักษณะการแต่ง จะใช้เล่นใจจริงก็แะสองเรื่องแรก) และสรรพสิทธิคำฉันท์ อิลราชคำฉันท์ สุขนคำฉันท์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

๒) คำฉันท์ที่เอาเนื้อเรื่องนิทานบางตอนมาแต่งพรรณนาโวหาร ไค้แก่ อีเหนาคำฉันท์ และจินตะหราคำฉันท์

๓) บทละครพูดคำฉันท์ ไค้แก่พระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์ เรื่อง มัทนภาษา เป็นต้น

ค. คำฉันท์ที่แต่งขึ้นเพื่อบันทึกตำนาน และเหตุการณ์บางอย่าง ไค้แก่ ปุณโฆวาทคำฉันท์ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ง. ฉันท์ที่แต่งขึ้นควยจุดประสงค์ทางศาสนา หรือเพื่อสอนหลักความประพฤติ ไค้แก่

๑) ฉันท์ที่แต่ง เป็นบางตอนในมหาชาติคำหลวง

๒) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฯลฯ

จ. คำฉันท์ที่แต่งขึ้นเพื่อพรรณนาความรู้สึก เช่น แสวงอาลัย ผู้วายชนม์ ใน ร.๕

นอกจากจะแบ่งตามจุดประสงค์ดังกล่าวแล้ว ยังมีอีกวิธีหนึ่งที่ยิยมกันในการศึกษารวมกรรมคำฉันท์ คือการแบ่งออกเป็นพวก ๆ ตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เป็นฉันท์สมัยอยุธยาสมัยหนึ่ง และฉันท์สมัยรัตนโกสินทร์อีกสมัยหนึ่ง หรือถ้าจะแบ่งย่อยลงไปก็ระบุว่า เป็นรัชกาลใด แต่วิธีนี้ก็ยัง ไม่เหมาะสมนัก หากต้องการที่จะศึกษาลักษณะ และพัฒนาการของฉันท์โดยใกล้ชิด เพราะยุคของฉันท์นั้นมีไค้ซ้าคตอนลงพร้อมกับยุคสมัยทางการเมือง หากมีความสืบเนื่องคล้คล้ายต่อกันมาโดยตลอดแต่คนมา ฉันท์ที่แต่งในสมัยใกล้เคียงกัน เช่น ในรัชการสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กับรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แมวว่าจะอยู่ตางยุคทางประวัติศาสตร์ ก็มีลักษณะภาษาและฉันท์ลักษณะคล้ายคลึงกันจนไม่นาจะแยกเป็นตางสมัย เพราะที่จริงผู้แต่งในสองสมัยที่วาก็แทบจะ

รวมรุ่นอายุกันควยซ้ำไป

ควยเหตุดังกล่าว ผู้เขียนจึงขอแบ่งช่วงวิวัฒนาการของฉันท์ โดยยึดเอาสมัยที่มีการแต่งตำราฉันท์เป็นหลัก เพราะการแต่งตำราครั้งหนึ่งก็เท่ากับวางหลัก หรือแบบอย่างการแต่งฉันท์ลงไปครั้งหนึ่งนั่นเอง และถ้าเช่นนั้น จะสามารถแบ่งยุคของฉันท์ออกเป็นยุคใหญ่ ๆ ๓ ยุค คือ

๑. ยุคแรกเริ่ม ตั้งแต่เริ่มมีการแต่งฉันท์มาจนกระทั่งมีตำราฉันท์จินตคามฉีขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผลงานฉันท์ที่ปรากฏได้แก่ ฉันท์ในมหาชาติ คำหลวง และวรรณกรรมคำฉันท์อื่น ๆ ได้แก่ นิราศสี่กา หรือราชาพิลาปคำฉันท์ คำฉันท์กล่อมช้างสำนวน เกาสองสำนวน สมุทรโฆษคำฉันท์ อภิรุทศคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์

๒. ยุคกลาง หลังจากจินตคามฉีไปจนกระทั่งถึงเวลาแต่งตำราฉันท์มาตราพฤติ วรรณพฤติ ใน พ.ศ. ๒๓๔๕ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณกรรมคำฉันท์ในระหว่างสมัยนี้ ได้แก่ ปุณโณวาทคำฉันท์ อิตเณาคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ภาคปลาย กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สรรพสิทธิคำฉันท์ คำฉันท์กล่อมช้างปลาย และกล่อมช้างพัง อีกลอยางละสำนวน

๓. ยุคปลาย คือหลังจากที่มีตำราฉันท์มาตราพฤติ วรรณพฤติ แล้ว มาจนกระทั่งปัจจุบัน มีวรรณกรรมคำฉันท์มากมาย ครบทุกประเภท ^{และ} ^{แต่} ^{ที่} ^{ได้รับ} ^{ยก} ^{ย่อง} ^{แพร่} ^{หลาย} ^{ที่มี} ^{แหล่ง} ^{ที่} ^{รวม} ^{อยู่} ^{ในตัว} ^{ได้} ^{แก่} ^{มหานพทร} ^{สาม} ^{มด} ^{ดึก} ^{เขต} ^{คำ} ^{ฉันท์} ^{๑๐๖}

เมื่อแยกผลงานฉันท์ออกได้เป็นยุคดังนี้แล้ว ทำให้ได้พบข้อน่าสนใจข้อหนึ่ง คือ แม้ในยุคปลายจะมีผลงานมากทั้งจำนวนและประเภท แต่เมื่อวรรณคดีสโมสรซึ่งตั้งขึ้นในยุคนั้น จะยกเอาวรรณกรรมคำฉันท์ขึ้นเอกขึ้นเป็นแบบแผนในการประพันธ์ ก็หาได้คัดเอาจากผลงานในยุคของตนไม่ กลับยกเอาสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นผลงานร่วมระหว่างยุคแรกและยุคกลางขึ้นมาเชิดชู โดยข้ออ้างว่าเป็นผลงานของกวีสามท่าน ที่มีฝีมือสูงเยี่ยมทัดเทียมกัน และเมื่อกวีสองในสามท่านที่ถูกกล่าวถึงนั้นเป็นกวีในยุคแรก และสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนใหญ่เป็นฝีมือของท่านทั้งสอง การคัดสรรครั้งนี้จึงเท่ากับเป็นการยอมรับโดยนัยว่า ฉันท์ที่แต่งขึ้นในยุคแรกนั้น ไพเราะสมบูรณ์เป็นยอดเยี่ยม

ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ก็คือ ลักษณะฉันทที่ไพเราะที่สุดถึงเวลานั้นเป็นเช่นไร และ เหตุใดวรรณกรรมคำฉันท์ที่แต่งขึ้นในยุคแรกจึงมีความไพเราะสมบูรณ์ที่สุด

๑.๓.๓ ลักษณะของฉันท และวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคแรกเริ่ม

การพิจารณาลักษณะของฉันทในยุคแรกเริ่ม จำเป็นจะต้องใช้จินตภาพเป็นพื้นฐาน เพราะเหตุนี้จึงได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า กฎเกณฑ์หลักเกณฑ์ที่ปรากฏในจินตภาพย่อมสรุปมาจากลักษณะของฉันทเท่าที่มีแต่งกันมาก่อนหน้านั้นนั่นเอง

จินตภาพดังกล่าวถึงฉันทว่า "ฉันทพิศาลเรียบบรรดด้วยรสสะที่ระกลระเบียบประกอบคัพทามหานิทาน ตระการด้วยพฤตโตไทย ไกรคัมภีร์ศาสตราคมผสมในบรรด..."

แล้วจึงอธิบายบังคับเรื่องคณะ และ ครุ ลหุ โดยยกคาถาภาษาบาลีจากคัมภีร์วृตโตหทัยมาตั้ง แล้วแปลโดยพยัญชนะมีเนื้อความโดยสรุปเกี่ยวกับครุ ลหุ ว่า

ครุ คือ "อักษร" ที่มีลักษณะดังนี้

- ๑. เป็นคนแห่งสังโยค (มีตัวสะกด)
- ๒. ถึงซึ่งสวภาพแห่งที่ระ (มีเสียงยาว)
- ๓. มีนิติตหนปลาย
- ๔. ตั้งอยู่ในที่สุดบท (อยู่ท้ายวรรค)

ครุ มีสัญลักษณ์เป็นรูปพระจันทร์ครึ่งดวง (๘)

ลหุ คือ "อักษร" ที่

- ๑. นอกจากที่ระทั้งห้า คือ อา อี อุ เอ โอ
- ๒. มีมาตราเดียว

ลหุ มีสัญลักษณ์เป็นรูปไม้กลัด (๙)

กฎเกณฑ์หลักเกณฑ์ที่ระบุไว้ในตอนนี้ ถ้ายกมาจากภาษาบาลีโดยตรง โดยเฉพาะในเรื่องครุ ลหุ เป็นอย่างที่แมคโคเนลตั้งข้อสังเกตไว้ในไวยากรณ์สันสกฤตฉบับย่อ

ว่า หลักที่ใช้กำหนดค่าครุ นั้นไม่ใช่แต่ความยาวของเสียงสระในคำเท่านั้น แต่ตำแหน่งของคำก็เป็นเครื่องกำหนดด้วย เช่น ตำแหน่งคำท้ายบาทเป็นต้นของครุ แม้อำที่มาลงในที่นั้นจะเป็นเสียงสั้น ไม่มีตัวสะกด ก็นับเป็นครุเหมือนกัน (ปาหนุครุ) อันที่จริงการกำหนดคั่งนั้นนับไวยากรณ์มีความยืดหยุ่นในข้อพอสมควร เพราะทำให้กฎอวัชไมตรีรูปเป็นลหุในที่สุดได้ โดยชดเชยด้วยการลงเสียงเน้นหนักในคำนั้นมากกว่าคำลหุในที่ลหุ แต่จินตคามณีก็คัดทางออกเรื่องตำแหน่งคำออกไปโดยการกำหนดลักษณะ และรูปของลหุไว้อย่างตายตัว ว่า

"นัยหนึ่งลหุ ๑๔ คือ อะอิอุฤฤเอียะเอือะเอือะอัวะเอะแอะไอะเออะแอะอั้น สันสกฤตเอาเป็นลหุควยแล จมทั้ง ก ข เป็นลหุจุจ ๑๕ อักข(ร) นี้สั้น"^๑

โดยที่มีใครระบุข้อยกเว้นเรื่องตำแหน่งคำให้ชัดเจน และอีกประการหนึ่ง "พระบาทที่กลอนสุรางคณา" สำหรับจำคณะต่าง ๆ นั้น ก็เน้นให้ผู้อ่านมีความเชื่อในความยาว สั้น ของสระ และการมีหรือไม่มีตัวสะกดนั้น เป็นเงื่อนไขทั้งหมดของการแยกคำออกเป็นครุ ลหุ โดยสร้างคำที่เป็นตัวแทนของลหุเป็นคำประสมสระเสียงสั้น และไม่มีตัวสะกด เลยเป็นเหตุใหม่ให้ความเชื่อต่อ ๆ กันมาอย่างมั่นคงว่า รูปของคำที่ปรากฏนั้นเป็นเครื่องแสดงว่าคำนั้น ๆ เป็นครุหรือลหุ จนกระทั่งมีการกล่าวถึงฉันทสมัยก่อนจินตคามณีว่า กวีมุ่งเอาเนื้อความ และ/หรือความไพเราะมากกว่าที่จะยึดถือแบบบังคับหรือกฎเกณฑ์ แม้แต่สมุทรโฆษคำฉันท์ *วรวทรรณศัพท์* ก็หนีไม่พ้นข้อหานี้

อันที่จริง หากจะพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว การกำหนดครุ ลหุ โดยรูป ความสั้นยาวของสระ และตัวสะกดนั้น ก็จะพลาดไปจากจุดประสงค์อันแท้จริงของกฎเดิมควยซ้ำ เพราะโดยศัพท์ ครุ แปลว่าหนัก ลหุ หรือ ลมุ แปลว่าเบา คำที่จะลงเสียงหนัก

^๑กรมศิลป์ปากร (บุษาระ), จินตคามณี เล่ม ๑ - ๒ กับบันทึกเรื่องจินตคามณี และจินตคามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ. (พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๒) น. ๕๐ - ๕๒. เมื่อครั้งต้นศตวรรษ ๑๖, จันทมน

เวลานั้นมิได้ขึ้นอยู่กับรูปเขียนแต่เพียงอย่างเดียว อารมณ์และความตั้งใจของผู้ออกเสียง ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน จริงอยู่ คำที่ประสมสระเสียงยาว และ/หรือ มีตัวสะกดนั้น โดยทั่วไปจะมีเสียงหนักแน่นกว่าคำที่ประสมสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด แต่ในบางกรณีคำที่ประสมสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกดก็อาจเป็นคำที่ต้องลงเสียงหนัก ได้ เช่น ในเมื่อเป็นคำหลักของประโยค ของความ เป็นต้น เพราะฉะนั้นก็อาจเป็นไปได้ว่า หลักการกำหนดค่าครุหุที่เชื่อมต่อกันมาแต่สมัยจีนคามาถึงนั้น เป็นการตีความกฎของเดิมให้แคบเข้าโดยที่เขาใจผิด

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราชพงศประพันธ์ ได้ทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ การกำหนดครุหุไว้ในหนังสือวิทยาวรรณกรรมฉบับพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ว่า "ควรถือการออกเสียงเป็นใหญ่ ออกเสียงหนักก็เป็นครุ ออกเสียงเบาก็เป็นลหุ" และ "อนึ่งการยัดคำตายเสียงสั้นเป็นลหุหนักก็ไม่ถูก เพราะถ้าเสียงหยุดตรงนั้น หรือเนน เช่น วิสฺรุต ภาษาสันสกฤตก็นับเป็นครุ" ทรงอ้างว่าแม่จินคามาณี ก็มีไคคานชอนี้ จึงไค มัญญุติปาหนุศฺรุไวคฺวย สำหรับเรื่องครุหุในฉันทไทยนั้นทรงเห็นว่า "ในการประพันธ์ และในการอ่านคำฉันทโบราณ ก็ถือหลักการออกเสียงในภาษาไทยเป็นใหญ่ แต่ถือเอาเสียงคำตอนที่ไวัสัมผัสเป็นเกณฑ์ครุ คำที่มากอนั้นถือเป็นลหุ" คำครุตามพระคำวรี คือคำที่มีเสียงหนักเนน หรืออยู่พอดีกับจังหวะเสียงตก เช่น คำหรือพยางค์ที่รับสัมผัสซึ่งอาจจะมีรูปตัวสะกดทุกอย่างใด ๆ ก็ได้ เพราะคำต่าง ๆ นั้นมีไคตงเสียงหนักเบาอยู่เป็นการตายตัว เมื่อประกอบกันเข้าเป็นประโยคและวลี ก็มีความหมาย อารมณ์ และเจตนาเป็นเครื่องกำหนดหน้าหนักของคำต่าง ๆ และรสของกวีนิพนธ์ก็ได้จากลำนำของกลุมคำที่สื่อความหมายและอารมณ์ได้ มิใช่ได้จากคำแต่ละคำแยกกัน

แต่แม่จะทรงคำนึงถึง "การออกเสียงหนักเบา" เป็นหลักในการกำหนดค่าครุแล้วก็ตาม พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราชพงศประพันธ์ ก็ยังทรงยึดเอาความสั้นยาวของเสียงเป็นหลักด้วย เมื่อทรงกำหนดลักษณะของคำลหุ เห็นได้จากที่ทรงตั้งข้อสังเกตรวมุทโธษคำฉันทว่า บางแห่งในที่ซึ่งหน้าคำไวัสัมผัส ซึ่งเป็นที่สำหรับคำลหุ ยังใช้คำเสียงยาวที่อ่านบนยอมมิได้ เช่นในบาทที่ว่า

หอทางกำแพงเมือง   ทรนาวเมืองตั้งนางจรัส

ทรงเห็นว่า (ทร)นาว นั้น โดยรูปเป็นคำเป็น ไช้ระยาว และซ้ำสะกด
แม่เภาทำให้มีเสียงยาวและเน้นกว่า ทร(ะ) อย่างเห็นได้ชัดเกินกว่าที่จะควรถือ
เป็นลหุไค

จากที่กล่าวมานี้ ทำให้พอจะสรุปพระคำไว้ในเรื่องการกำหนดครุฑุ ของฉันท
ไทยได้ว่า คำครุคือคำที่อยู่ในที่สูง หรือรับสัมผัส ซึ่งเป็นจังหวะที่เสียงตกพอดี แต่จะ
ประสมสระสั้นยาวอย่างไร ก็ไคไม่จำกัด ส่วนคำลหุเป็นคำที่มาข้างหน้าคำครุ ไม่ใช่
ที่เสียงตก จึงมีน้ำหนักเบากว่า และที่สำคัญควรจะมีเสียงสั้นกว่าคำครุ คำที่เป็นลหุ
ต้อง/ควรไม่ประสมสระยาว หรือ/และมีตัวสะกดที่ทำให้เกิดเสียงทอดยาวออกไปอีก
ดังนั้นจะเห็นข้อน่าสังเกตประการหนึ่ง คือในขณะที่ทรงขยายเกณฑ์กำหนดคำครุออกไปให้
กว้างขวาง ยึดหยุ่นตัวไคไคแล้ว ก็กลับยังทรงจำกัดเขตกำหนดคำลหุไว้เท่าเดิม ใน
เมื่อคำครุอาจจะมีเสียงสั้นยาวอย่างไรก็ไคไม่จำกัด แต่คำลหุไม่ควรมีเสียงยาว
หรือ "ควร" มีเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกดบางมาตรา อาจจะหลวมล้ากันอยู่ ทั้ง ๆ
ที่คำว่าลหุ หรือลหุ ก็เป็นคู่เปรียบปฏิบัติของครุไคตรงตามนัยแห่งศัพท์ ครุ แปลว่า
หนัก มีไช้ยาวๆ เพียงแต่ว่าคำที่มีเสียงหนักแน่นนั้น มักจะเป็นเสียงยาวเสียมาก
และลหุ ก็แปลว่าเบา มีไช้สั้น การที่เสียงสั้นมักจะเบากว่าเพราะออกเสียงหนักไค
ไม่เพราะ หรือไม่สะดวก แต่เมื่อต้องการเน้น เสียงสั้นก็อาจเน้นให้หนักไค และ
โดยนัยกลับกัน แม้เสียงยาวก็อาจผ่อนน้ำหนักให้เบาลงไคเหมือนกันเมื่อต้องการ
จะเป็นไคหรือไม่ว่า กวีแต่ก่อนท่านกำหนดครุ ลหุ ควบเสียงหนัก เบา เป็นเกณฑ์
อย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงความสั้นยาวของเสียงหรือรูปเขียนของคำ หากยอมรับ
ความเห็นข้อนี้ ก็อาจอธิบายข้อที่ทรงตั้งในสมุทรโฆษคำฉันทไท้กระจางโดยง่ายที่สุด
กล่าวคือถ้า

- แทนคำหรือพยางค์ที่มีเสียงสั้น หรือไม่มีตัวสะกด
- แทนคำหรือพยางค์ที่มีเสียงยาว หรือมีตัวสะกดคำเป็น
- / เป็นเครื่องหมายบอกที่เสียงตก เน้นหนัก (ครุ)

ก็จะสามารถถอดครูปฉันท ๑๑ ที่กล่าวแต่ต้น คือ

หอแห่งกำแพงเมือง   ทรนาวเมืองพืงนางจรัล
เสียงเพิ่นคือเป็นบร   พทพระมหิมาจด

ออกไค้ดังนี้

  / / . / / . _ / _ / /
/ / _ / / . . / (..) / /

จะเห็นไควว่าเมื่ออ่าน เสียงจะตกลงในที่ครุ และผ่านเลยลหุไปอย่างเป็น
ธรรมชาติ เข้าสู่รูปแบบฉันทลักษณ์ ๐๒๑ ๐๒ ๑๑๐ ๑๐๒ ได้โดยไม้ขัดเซ็น
๐๒๑ ๐๒ ๑๑๐ ๑๐๒

คำว่า (ทร)นาว แม่เป็นเสียงยาว (_) แต่เมื่ออยู่ในที่ที่ไม่เน้น เสียง
ก็จะเบาและสั้นกว่า เนื่อง ซึ่งเป็นที่ตกจังหวะไปในคำด้วย และในทางกลับกัน
คำว่า พระ ซึ่งเป็นคำมีเสียงสั้น (.) เมื่ออยู่ในที่ตกจังหวะ ก็กลับเป็นคำที่มีเสียง
หนักแน่นไปไค้ โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องมีเสียงยาวขึ้นกว่าเดิมเลย ดังนั้น โทษที่
กำหนดคำครุหลหุ จึงควรจะอยู่ที่จังหวะความหนักเบาของเสียงที่มาประกอบกันเข้า
มากกว่า เสียงใดหนักแน่นก็เป็นครุ เสียงใดลอยเบาก็เป็นลหุ ไม่ว่าจะสั้นยาว
อย่างไร ความสามารถของกวีพืงคู่ไค้จากการที่เรียบเรียงเสียงสั้นยาวนั้นให้เข้า
จังหวะหนักเบาไค้อย่าง เป็นธรรมชาติ ไม้เป็นลักษณะของภาษา คือไม่เน้นพยางค์ที่
ไม่ควรเน้น และไม่ขานเลยพยางค์ที่ควรเน้นเสียง แล้วยังสามารถสื่อจินตนาการ
และความหมายไค้เต็มตามความประสงค์อีกด้วย ลักษณะของฉันทในยุคนแรกเริ่ม รวม
ทั้งสมุทรโฆษคำฉันท์ ก็เป็นไปตามเกณฑ์ครุหลหุตั้งวานี้เอง ความหมายและอารมณ์ของ
ฉันทจะทำให้ผู้อ่านลงเสียงหนักเบาไค้ถูกสำนวนฉันทลักษณ์เอง โดยไม่ต้องกังวล ตัวอย่าง
เขา

006009

คนๆนั้นก็ตายผู้เดียวใครและจะดู
โอแกวกับคนๆ ฤ เห็น

หรือ

เจ้านั้นมีโฉมคือจะประโลม ทั้งแหล่งหลาและฟ้าดิน
ทรงนำมากรบวรหิน อุดค้ำอันโฉมเฉลา^๒

หรือ

ปางสองไปเล่นพนสนุก นิเห็นสระกึ่งสง
ในเคียรรัตนชำระ วรรคกัลยา^๓

ขอที่นำสังเกตุคงไคกลาวมาแล้วแต่ตอนที่ว่า "ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่พัฒนาจน
ถึงขีดสูงสุดในยุคแรกเริ่มนี้เอง มีข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมในนาเชื่อถือ
ยิ่งขึ้น คือปรากฏว่า ฉันทในยุคนี้มีจำนวนชนิด แยกตามลักษณะลำนำครุลหุมากที่สุด
เท่าที่เคยมี ไม่ว่าในยุคใด ๆ จนดูเหมือนว่าในยุคต่อ ๆ มานั้นแทบจะไม่มีพัฒนาการ
ในเชิงฉันทลักษณะเพิ่มเติมขึ้นอีกเลย แมว่าจะมีตำรา^{กรมศิลปากร}เพิ่มเติมอีกหลายเล่ม
แต่เมื่อแต่งเป็นเรื่องราวเข้าจริง ก็กลับเห็นว่าเลือกเอาบางแบบที่มีผู้แต่งนำไว้ใน
ยุคแรกเริ่มนั้นเองมาบรรจุลงคำลงไป โดยแทบจะมีไคคัดแปลงรูปแบบจากที่ลงตัว
แล้วนั้น ก็ควยเหตุที่ฉันทลักษณะลงรูปเป็นแบบแผนตายตัวมาแต่แรกนี้เอง ทำให้
สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการพิจารณาแยกผลงานฉันทที่มีประวัติไม่แน่นอน

นี้ตามที่ปรากฏในสมุทโฆษคำฉันทฉบับตัวเขียนส่วนใหญ่ เช่น ในสมุคไทย
เลขที่ ๑๒, ๑๖, ๑๘ เป็นหลัก ไม่ตรงกับฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ ของกรมศิลปากร
ซึ่งใช้ว่า แลใครจะดู

^๒พิณรูปดี ก็ใช้ตามฉบับตัวเขียนส่วนใหญ่เช่นกัน

^๓กรมศิลปากร (ผู้ชำระ), สมุทโฆษคำฉันท (กรุงเทพฯ ท.จ.ก. สิวพร, ๒๕๐๓) น. ๑๓๑. เมื่ออ้างถึงต่อไปจะใสแต่เพียง สมุทโฆษคำฉันท

ออกจากกันได้ เพราะแม้จะไร้นั้นหลักยึดแบบเดียวกัน ส่วนนวนโวหารอันเป็นบุคลิก เฉพาะตัวก็จะแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเป็นคนเดียวกันหรือไม่ และลักษณะภาษาเก่าใหม่ กับกฎเกณฑ์ กรรตุหุ ที่นอนคลายหรือเคร่งครัดในเรื่องเสียงสั้นยาวและรูปคำ ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นปรากฏชัดขึ้นว่าเป็นผลงานที่แต่งขึ้นร่วมหรือต่างสมัยกัน

ฉันทที่แต่งขึ้นในสมัยนี้ แยกชนิดออกตามจำนวนกรรตุหุที่บรรจุอยู่ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ ฯลฯ โดยมีโครงสร้างเฉพาะของฉันทไว้อย่างในสมัยหลัง ๆ และนอกจากฉันทที่มีระเบียบฉันทลักษณะของกรรตุหุตรงตามแบบตำราของบาลีสันสกฤตแล้ว ก็ยังมีรูปฉันทสมอีกหลายแบบ ที่กวีไทยทดลองประสมเอง นำเสียกายที่ปรากฏว่า กวียุคหลัง ๆ กลับเลิกใช้แบบที่คิดขึ้นเองนี้เสีย และหันกลับไปถือตำราแบบบาลีอย่างเคร่งครัดมากขึ้นทุกที อาจเป็นได้ว่า ความเคร่งครัดของกฎเกณฑ์ที่รัดตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ นี้เอง ที่ทำให้ผลงานในระยะหลังขาดความเด่นเฉพาะตัว เนื่องจาก "เดินแบบครู" โดยขาดความคิดริเริ่ม ดังที่กวีในยุคต้นเคยมี

ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ได้เห็นได้จากวรรณกรรมฉันทยุคแรก คือมีฉันทอยู่สามหรือสี่ชนิด ที่พอถือได้ว่าเป็นแบบมาตรฐานใช้แต่งมาแต่แรกเริ่ม คือปรากฏในนิราศสี่คานันมีลักษณะทางภาษาซึ่งว่าเป็นเรื่องแรกที่ทดลองนำฉันทมาแต่งขึ้นเป็นเรื่องราว (และมีพัฒนาการทางฉันทลักษณะโดยที่ดูเมื่อเทียบกับเรื่องอื่น ๆ) และปรากฏต่อมาในทุก ๆ เรื่อง ทั้งยังคงเป็นที่นิยมแต่งกันมาจนปัจจุบันด้วย ฉันทชนิดที่ว่านี้ ได้แก่ ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๕ ฉันท ๑๘ และโดยเฉพาะฉันท ๑๕ มีข้อสะกิดใจถึง ๒ ประการ คือ

- ๑) ในมหาชาติคำหลวง มีรูปแบบสัมผัสระหว่างบาทไม่เหมือนกับที่ปรากฏในเรื่องอื่น ๆ ต่อมา
- ๒) ไม่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท (เฉพาะภาคที่แต่งในสมัยอยุธยา)

เลย

นอกจากฉันท ๔ ชนิดที่กล่าวแล้วนี้ ฉันทชนิดอื่น ๆ ได้แก่ ฉันท ๑๒ และฉันท ๒๑ *(ดีดรรห)* และอื่น ๆ นั้นก็จะไม่เป็นที่นิยมแต่งกันมากนัก มีปรากฏอยู่ในตำราจินตคามณี เท่านั้น

วรรณกรรมคำฉันท์นั้นมีภาพเป็นส่วนประกอบสำคัญ กวีในยุคแรกเริ่มแต่ง
 ฉันท์ควบไปกับภาพเสมอ ไม่เคยแต่งฉันท์เปล่า ๆ เลย และให้ความสำคัญแก่ภาพ
 และฉันท์เสมอกัน จนกระทั่งในระยะหลังของยุค คือในช่วงที่แต่งคำร่าจินตามณี การ
 แยกภาพและฉันท์ออกจากกันก็ยังคงสับสนและไม่ชัดเจนพอ ก่อให้เกิดความ
 เข้าใจผิดพลาคต่อมาอีกมากมาย ที่สำคัญข้อหนึ่งคือความคิดที่ว่า ภาพนั้นคือคำประพันธ์
 ประเภทฉันท์นั่นเอง ที่เอามาตัดแปลงลดข้อมบังคับครูลงไปเพื่อให้แต่งไถง่ายขึ้น และ
 ดังนั้นจึงเป็นที่นิยมแต่งกันต่อมาในยุคหลัง ทั้ง ๆ ที่ตามความจริงนั้น เมื่อกวีไทยได้นำ
 ภาพมาแต่งรวมกับฉันท์นั้น ภาพเป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่มีคุณลักษณะของ
 มันเองแยกต่างหากจากฉันท์โดยเด็ดขาดแล้ว ดังจะกล่าววิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป
 และแม้จะกล่าวถึงที่มา จินตามณี ก็ระบุที่มาของภาพไว้เป็นคนละแห่งกับที่มาของฉันท์
 คือกล่าวว่าได้แบบฉันท์มาจากคัมภีร์วาทิตถัย แต่แบบภาพนั้นมาจากคัมภีร์ภาพสาร-
 วิชาสินี และทพยภินตะ

ต้นเหตุที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิดดังกล่าวแล้วนั้น อาจมาจากลักษณะภายนอก
 ของภาพ คือรูปเมื่อปรากฏโดยการเขียน มีความคล้ายคลึงกับฉันท์มาก โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่ง รูปของภาพยานี กับรูปของฉันท์ ๑๑ หรืออินทรวีเชียรฉันท์ ซึ่งทำให้คน
 โดยมากหลง แล้วเลยไม่พยายามอธิบายแยกแยะความแตกต่างระหว่างคำประพันธ์
 ทั้ง ๒ ชนิดนี้ให้ชัดเจน อย่างมากที่สุดก็เพียงแต่แยกไว้ว่าภาพนั้นมีคำนิยมแต่งอยู่
 ๒ ชนิด คือ ฉันท์ ๑๖ สรางคนางค ๒๘ และยานี ๑๑ แล้วก็อธิบายสั้น ๆ ว่า
 มีรูปร่างไม่เหมือนฉันท์ ต่างจากฉันท์ที่ไม่ถือครูลุเท่านั้น แต่ความแตกต่างในส่วนอื่น
 หรือลักษณะแท้ของภาพนั้นไม่มีใครจะได้มีผู้กล่าวถึง

อันที่จริงหากพิจารณาโดยละเอียด ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่า ความแตกต่าง
 ระหว่างฉันท์และภาพนั้นมีโดยที่รูปลักษณะ แต่อยู่ที่ความยี่คือในส่วนเสียง ล้วนนำของ
 ฉันท์ และล้วนนำของภาพนั้น มีที่มาจากคนละทาง ล้วนนำของฉันท์เกิดจากเสียงหนักเบา
 สอดสลับกัน ทำให้เกิดความสะเทือนทางอารมณ์ การเปลี่ยนล้วนนำให้กระทบอารมณ์
 เปลี่ยนไค้โดยเพิ่มหรือลด หรือสลับความหนักเบาของเสียงที่เรียบเรียงกันอยู่ หรือพูด
 อีกนัยหนึ่ง จังหวะของฉันท์ขึ้นอยู่กับครูลุ คือความหนักเบาของเสียง ดังเห็นได้จาก

ตัวอย่างต่อไปนี้

ซึ่งใช้ทำนุกบี่ และกระบี่คือกรกราย
กลแก่งจำอันอาย ยศไท่ไค่นกิน^๑

ผู้ฟังจะรู้สึกสำเนียงจังหวะได้จากคำที่ลงเสียงหนักนั่นเอง สัมผัสระหว่างวรรคและในวรรค ไม่ใช่สิ่งจำเป็นเลยแม้แต่น้อย คงมีแต่สัมผัสสระระหว่างบาทและระหว่างบทเพื่อร้อยให้ต่อเนื่องกันไปโดยราบรื่นเท่านั้นพอ แต่ลำนำของกาพย์นั้นเกิดจากความสั้นยาวของจังหวะซึ่งเกิดจากจำนวนของคำในแต่ละช่วงที่กำหนด และคำในแต่ละช่วงนั้นก็เชื่อมโยงกันด้วยสัมผัส โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสัมผัสระหว่างตัวอย่างเช่น

๑ ๒, ๑ ๒ ๓   ๑ ๒ ๓, ๑ ๒ ๓

ครั้นเข้าหัวกรนนเข้า   ชายป่าเต่าไปหาชาย

๑ ๒, ๑ ๒ ๓   ๑ ๒ ๓, ๑ ๒ ๓

ลูกไมขทนนาย   จำายราขอคยีน แมฮา^๒

เป็นกาพย์ยานี เมื่ออ่านจะรู้สึกได้ทันทีว่าของลงน้ำหนักที่คำแต่ละคำเท่า ๆ กัน แต่จังหวะหยุดที่หลังของบางคำเป็นชวง ในที่นี้เป็นจังหวะ ๒ - ๓, ๓ - ๓, ๒ - ๓,

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๑๘.

^๒กรมศิลปากร (ผู้ชำระ รวบรวม), มหาชาติคำหลวง. (พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: ศลิ่งวิทยา, ๒๕๑๖), น. ๒๘๖. เมื่ออ้างถึงต่อไปจะใช้แต่เพียง มหาชาติคำหลวง.

๓ - ๓ ค่ายตัว และนำสิ่งเกศค่ายว่าจังหวัดที่หยุดนั้น หยุดอยู่หลังคำที่ไว้รับหรือส่งเสียงสัมผัสสระเสมอไป เพราะสัมผัสสระ (และสัมผัสอักษรด้วย) นั้น เป็นสิ่งสำคัญของกาพย์ด้วยเทียบกับฉันทมาแต่เดิม ฉันทอาจเลื่อนหรืองดสัมผัสระหว่างวรรคไปได้โดยไม่ทำให้เกิดความรู้สึกผิดไป หากว่าลักษณะเสียงครุลหุยังอยู่ถูกที่ แยกภพหนึ่งกสัมผัสสระตามที่มีบังคับไว้ไม่ได้เลย และส่วนมากจะตองตกสัมผัสใหญ่กจังหวัดด้วย หากบางแห่งมีการเลื่อนสัมผัสให้คลาดจังหวัดไป ก็ตองอ่านยึกหรือรวบพยางค์ช่วยให้เขาจังหวัดถูกตอง เช่นในวรรคท้ายของกาพย์ที่ยกมา จะตองอ่าน จำ - ง่าย - ราช เป็นจังหวัด ๓ แล้วก็ตองยืมทาบเสียงของราชมาอ่านตอนหลัง เป็น (รา) ช - อด - ยืน ในครบจังหวัด ๓ ด้วย

อย่างไรก็ดี อาจเป็นด้วยกาพย์ยานี กับ ฉันทอินทวิเชียร มีจำนวนคำในบังคับเท่ากัน คือ ๑๑ คำตอบบาท จึงทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่าเป็นอย่างเดียวกันโดยอ้อม ๆ จนถึงกับไต่ถามกล่าวว่า กาพย์ยานีนั้นดัดแปลงมาจากฉันทอินทวิเชียร โดยไม่ได้นึกถึงข้อเท็จจริงที่ว่าในสมัยที่เริ่มแต่งฉันทอินทวิเชียรนั้น ก็มีกาพย์ยานีแต่งอยู่แล้ว เห็นได้จากในมหาชาติคำหลวงซึ่งมีคำประพันธ์ทั้ง ๒ ชนิด แต่งอยู่ในตอนตางกันก็จริง แต่ก็แต่งขึ้นในสมัยเดียวกันนั่นเอง และก็อาจเป็นเพราะเหตุที่กาพย์และฉันท ๒ ชนิดมีความคล้ายคลึงกันมากจนยากต่อการระบุชนิด หรือ/และไม่มีความแตกต่างมากพอที่จะทำให้เกิดรสชาติจากความนึกแปลกอันเป็นอสังการทางฉันทลักษณะประเภทหนึ่งด้วยก็ตาม กวีจึงมักไม่นิยมที่จะแต่งกาพย์และฉันทคู่กันไว้ด้วยกัน แต่จะเลือกแต่งเฉพาะฉันทและกาพย์ที่มีลักษณะลวนำทำนองและจังหวัดตางกันอย่างเห็นได้ชัด เช่น ในสมุทรโฆษคำฉันท ก็ใช้แต่กาพย์ฉบับ ๑๖ และสร้างคณางค์ ๒๘ แต่งแทรกสลับกับฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ และ ฉันท ๑๘ รวมทั้งหมดเป็นคำประพันธ์เพียง ๕ ชนิดเท่านั้น แต่หากแต่ละชนิดก็มีลักษณะของตนเอง เป็นพิเศษตางจากแบบอื่น ๆ สมุทรโฆษคำฉันทจึงมีลักษณะการสอดประสานเชิงฉันทลักษณะที่คี่ ไม่จัดขีดราวเรียบเกินไป และไม่ประคักประคืดชรรระเกินไปด้วย การเลือกใช้ฉันทลักษณะชนิดที่เฉพาะสม ในอัตราส่วนที่เหมาะสมนี้เอง เป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เชิดชูสมุทรโฆษคำฉันทที่เด่นกว่าฉันทเรื่องอื่น ทั้งที่แต่งในยุคเดียวกันและตางยุค และหากจะเปรียบคำฉันทยุคแรกเริ่ม

กับยุคถัดมา เพื่อจะตอบคำถามที่ตั้งไว้แต่ว่า เหตุไรวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคเริ่มแรก จึงมีคุณค่าสูงสุดตามที่ยกย่องกัน ก็จะได้ฉวการเลือกใช้แบบฉันทลักษณ์ที่เหมาะสม เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่ง

แต่ถ้าจะให้ระบุน้อย่างแน่ชัดว่า คุณค่าของวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคแรกนั้นอยู่ที่ใด ก็เห็นจะต้องกล่าวโดยสรุปจากปัญหาที่วิเคราะห์ตามลำดับมาแต่ว่า อยู่ที่ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณลักษณะของคำประพันธ์แต่ละชนิดโดยถูกต้อง ไม่ใช่สักแต่ว่าแต่งไปตามกฎเกณฑ์โดยไม่รู้เหตุผลและไม่ปล่อยให้กฎเกณฑ์นั้นมากมายเป็นเครื่องจำกัดอิสรภาพดังเช่นกวีในยุคหลัง ๆ นอกจากนั้นก็อยู่ที่ความเป็นตัวของตัวเอง ไม่คิดหรือยึดแบบเก่า แต่สร้างแบบ ส่วนนวนโวหาร และความเปรียบเทียบตนเองเป็นส่วนมาก ขอนต้องยอมรับประการหนึ่งว่าการที่เป็นผู้ริเริ่มหรือเป็นผู้มากอนั้นเอง ทำให้ได้เปรียบกว่ารุ่นหลังไปในตัว เพราะไม่มีแบบแผนมาจากจินตนาการมาอย่างสมัยหลัง ซึ่งมี "แบบครู" หลายแบบให้ต้องทำตาม และมีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพิ่มพอกพูนขึ้นอีกมากมาย เนื่องจากการจับฉวยเอากฎเดิมมาใช้โดยเข้าใจความหมายผิด ทำให้มีอิสระในการแต่งน้อยกว่ากวีในยุคแรกเริ่ม อนึ่งกวียุคแรกเริ่มยังมีข้อได้เปรียบในการเลือกเรื่องมาแต่ง ก็ให้เห็นได้ว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคแรกนั้น แต่งจากเรื่องที่มีผู้รู้จัก และนิยมอย่างกว้างขวางอยู่แล้วทั้งสิ้น เช่น มหาชาติคำหลวง ก็แต่งจากเวสสันดรชาดก อันเป็นชาดกเรื่องเอกในพุทธศาสนา นิราศสี่คำก็แต่งจากเรื่องรามเกียรติ์อันเป็นวรรณคดีเอกของโลก สมุทรโฆษคำฉันท์ ก็แต่งจากเรื่องชาดกและนิทานที่มีเนื้อเรื่องสนุกสนานน่าคิดใจกว่าเรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลังทั้งปวง เป็นธรรมดาที่เมื่อมีวัตถุดิบ (เนื้อเรื่อง) ดี เครื่องมือ (กฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์ และความเข้าใจที่ถูกต้อง) ดี และช่างมีฝีมือ (จินตนาการและความสามารถทางภาษา) ดี ก็ย่อมจะผลิตผลงานที่ดีกว่าอนึ่งที่มีปัจจัยทั้งสามประการนั้นหย่อนกว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ถึงพร้อมด้วยปัจจัยทั้งสามยิ่งกว่าเรื่องใด จึงเป็นคำฉันท์ที่เป็นเลิศที่สุด และเพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ควรจะนำมาศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดเป็นอย่างยิ่ง